

Др ДУШАН Ј. МАРТИНОВИЋ

П. А. РОВИНСКИ И ЊЕГОВ БИБЛИОГРАФСКИ РАД
О ЦРНОЈ ГОРИ

— Уз седамдесетогодишњицу смрти —

У релативно краткој и не много богатој историји црногорске библиографије, истакнуто мјесто припада странцима. Први је започео рад на ретроспективној библиографији Црне Горе италијан Ђузепе Валентинели који је средином XIX вијека објављивао библиографске огледе о Далмацији и Црној Гори¹). Године 1889. Ђезаре Тондини де Кваренги објавио је „Прилог библиографији Црне Горе“, (Париз, 1889)²), а седам година доцније и Анибале Тенерони (1855—1928), такође Италијан, своју књигу „За библиографију Црне Горе“ (Рим, 1896)³). Још неколико странаца и извањаца у својим књигама посвећеним историји Црне Горе биљеже литературу на основу које су писали своје радове⁴).

И Павле Аполонович Ровински (Саратов, 1831 — Петроград, 1916), познати етнограф и географ словенских народа, публициста и страствени путник, истакао се и као научни библиограф о Црној Гори.

О П. А. Ровинском као научнику и истраживачу наших крајева писали су, међу осталима, др Лазар Томановић, др Перо

¹) Giuseppe VALENTINELLI: Specimen bibliographicum de Dalmatia et agro Labeatium, Venetiis, 1855; Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro. Zagabria 1855, 339; Supplementi al saggio bibliografico della Dalmazia e del Montenegro. Zagabria, 1862. 130 p.

²) Cesare TONDINI de QUARENGHI: Notice sur la bibliographie du Montenegro V. C-R: Travaux Congr. Bibliogr. Internat. Paris, 1889.

³) Anibale TENNERONI: Per la bibliografia del Montenegro. Seconda edizione con giunte. Roma: Societa editrice Dante Alighieri, 1896.

⁴) Димитрије МИЛАКОВИЋ: *Историја Црне Горе*. Задар, 1856, стр. V—IX; Нићифор ДУЧИЋ: Црна Гора. — *Гласник СУД*, 1940, 40, 114—120; Giacomo Chiudina: Storia del Montenegro dai tempi antichi fini al nostri. Spalato. 1882, 9—11.

Шоћ, др Нико С. Мартиновић, др Ђоко Пејовић, др Душан Мартиновић, др Павле С. Радусиновић, Миодраг С. Лалевић, Радосав Меденица и други. О његовом, међутим, библиографском раду готово и није писано, изузев што су ту његову недовољно познату активност дотицали узгред и овлаш поједини научни радници у контексту ширег писања о Ровинском (Ђ. Пејовић, Н. С. Мартиновић, Д. Ј. Мартиновић).

Споменимо и то да су и послѣје Ровинског веома значајан допринос библиографским истраживањима, боље рећи историји библиографије Црне Горе, дали и ови странци и извањци: Фердинанд Велд (Чех), Јосиф Бајза (Мађар), затим, др Никола Радојчић и нарочито Душан Д. Вуксан. Од Ф. Велда остала је у рукопису „Библиографија Црне Горе“ (чува се у Балканолошком институту у Сарајеву), која садржи 5.070 библиографских јединица на 14 свјетских језика, за раздобље 1800—1912. године. Др Јосиф пл. Бајза, професор славистике Универзитета у Будимпешти објавио је 1927, а потом 1929. године библиографију публикација о Црној Гори⁵⁾.

Прилог за библиографију црногорску дао је и Никола Радојчић⁶⁾. Посебан допринос библиографији Црне Горе дао је међутим, Душан Вуксан. Он је између два свјетска рата припремио за штампу: *Попис књига штампаних о Црној Гори од 1494. до 1940. године. Прилог југословенској библиографији*. Осим Вуксановог рада на ретроспективној библиографији књига, познат је и његов међуратни рад на библиографији црногорске периодике⁷⁾.

П. А. Ровински је од маја 1879. до почетка 1907. године, с мањим прекидима, провео преко 27 најбољих стваралачких година и све до краја живота (16. јануара 1916) бавећи се научно-истраживачким радом о Црној Гори. Дијапазон његовог научног интересовања изузетно је широк. Бавио се археологијом, историјом, географијом, етнографијом, историјом књижевности, филологијом, фолклористиком, спелеологијом и ботаником, филозофијом и библиографијом. Интересовале су га такорећи све научне дисциплине. Бавећи се комплексним истраживањем Црне Горе, њеном природом, прошлошћу и људима црногорског простора, овај неуморни истраживач написао је више о Црној Гори него ико прије и послѣје њега. Његово животно, вишетошно капитално дјело: „ЧЕРНОГОРИЈА ВЪ ЕЈА ПРОШЛОМЪ И НАСТОЈАЩЕМЪ“ (три тома са шест свезака: I том — 1888; четири свеске II тома —

⁵⁾ József BAJZA: Beiträge zur ungarischen bibliographie über Montenegro Budapest, 1927; Ibidem: zweite serie, 1929.

⁶⁾ Никола РАДОЈЧИЋ: Историја Црне Горе за последњих десет година 1918—1928. — *Записи*, III/1929, 4, 27—37.

⁷⁾ Душан Д. ВУКСАН: *Преглед штампе у Црној Гори 1834—1934*. О стогодишњици свога постанка издала Бановинска штампарија „Обод“. Цетиње, 1934, 173.

1897, 1901, 1905, и 1909; III том — 1915), објављено у Петрограду (данашњи Лењинград), садржи преко 3.700 страница штампаног текста. На жалост, није стигао да заврши и потоњи том — четврти, то јест да га објави. Ријеч је о библиографији, коју је оставио у рукопису и о којој ћемо нешто више казати овом приликом.

Ровински је вишеструко занимљив као библиограф. Два су значајна сегмента, боље рећи вида његовог библиографисања: 1. ретроспективна (и текућа) библиографија објављена у периодици и библиографија припремана за објављивање у виду монографске публикације и 2. скривена библиографија.

Књига П. А. Ровинског „ЦРНА ГОРА У ПРОШЛОСТИ И САДАШЊОСТИ“, писана акрибично и са научним апаратом, у фуснотама садржи приличан број библиографских јединица и то је тзв. скривена библиографија. Истини за вољу, овако вишеслојно и волуминозно дјело могло би садржавати и знатно више библиографских јединица у поменутих напоменама. Разлог томе је, свакако, што је Ровински припремао и БИБЛИОГРАФИЈУ ЦРНЕ ГОРЕ, као посебан том.

Убрзо по доласку у Црну Гору Ровински започиње свој библиографски рад. У цетињском мјесечнику *Просвјета* за 1896. и 1898. годину⁸⁾ у шест наставака, објавио је „Прилоге за библиографију Црне Горе за 1895. годину“, потписујући се неауторизованим ознакама: Р. Ц., Е. и Х. У уводним напоменама П. А. Ровински истиче да је „под овијем насловом“ желио да пропра­ти све што је писано о Црној Гори изван њезиних граница, притом подвлачећи да је библиографски обрадио само оно што му је „случајно дошло до руку“ али и по томе маломе може се видјети, да се о Црној Гори пише доста, у чему и држимо за корисно дати рачун пред нашом читалачком публиком — вели он⁹⁾. Ровински већ у првом прилогу приказује неколико књига и чланака др Курта Хасерта, које је овај написао о Црној Гори, након што је „три љета проучавао Црну Гору с гледишта природњака“. Уз помињање Хасертове књиге „Путовање по Црној Гори“ (1893), у којој ју је путописно представио, посебно се задржава на његовој књизи „Прилози за физичку географију Црне Горе с особитим обзиром на геолошку формацију карста“¹⁰⁾, за коју каже да представља дјело систематски написано, „најтачнији опис физичко-географски, и то све лијепо демонстрирано на картама“. Уз истицање да Хасерт „даје преглед цијеле литературе Црне

⁸⁾ Павле Аполонович РОВИНСКИ: Прилози за библиографију Црне Горе за 1895. годину. *Просвјета* [Цетиње] VII/1896, III, 128—135; VI 320—328, IX/1898, III, 225—226; IV, 293—296; V, 349—352; VI, 397—400; VII, 448—450. Потпис: Р. Ц., Р. и Х.

⁹⁾ Р. Ц.: Прилози за библиографију Црне Горе у прошлој 1895. години. — *Просвјета*, VII/1896, III, 129.

¹⁰⁾ Kurt Hassert: Beiträge zur physikalischen Geogr. von Montenegro, Gotha, Justus Perthes. 1895; 8°, IX, 174.

Горе“ закључује аподиктички да његово дјело има такав значај, да за оног ко се буде прихватио да напише географију Црне Горе „тај би морао дјело др-а К. Хасерта узети за основ или га просто превести“¹¹⁾. Помиње и друге чланке овог познатог аустријског научника, у којима он „даје цијену литератури предмета“¹²⁾.

Иза овога слиједи приказ радова Људевита пл. Фирера: „Једна година орнитолошког изучавања Црне Горе“¹³⁾ и „Продужена посматрања на орнитолошком пољу у Црној Гори“¹⁴⁾, у коме констатује да аутор није дао само сувопарни опис око 300 врста, већ и живу слику њихова живота и природних услова, ареала у коме су настањени, „народни начин и средства њиховог лова и њихова народна имена“, што све заједно буди интерес „не само природњака, него и етнографа“¹⁵⁾.

Ровински даље приказује дјело др. Ј. Адамца: „Изучавање илирске расе стоке“, које се не тиче Црне Горе непосредно, али је спомиње само једаред мимогред и својом цјелокупном садржином има значаја за њу; биљежи и појаву једног чланка норвешког капетана Х. Ангела који је посјетио Црну Гору зими 1893. године, а двије године касније написао и књигу на норвешком језику. Будући да није знао норвешки, Ровински се задовољио навођењем самог библиографског записа^{15а)}.

Ако се није задржавао на дјелу норвешког путописца Ангела, учинио је то Ровински у случају путописног дјела Чеха Игњата Горице: „У Црној Гори“¹⁶⁾, које је добило позитивну оцјену у часопису *Дубровник* почетком 1895. године. Ровински замјера критичару из „Златнога Прага“, што толико препоручује дјело и залаже се за његово превођење на српски језик, јер оно то нипошто не заслужује, маколико да га је аутор писао са симпатијама. Након интерпретирања садржаја Горичиног дјела о Црној Гори, указивања на бројне материјалне грешке и погрешна тумачења, Ровински критички и полемично, са позиција доброг познаваоца црногорске историје и географије, одбацује „врुће препоруке“ критичара *Дубровника*¹⁷⁾.

¹¹⁾ Р. Ц.: Прилози за библиографију Црне Горе у прошлој 1895. години. — *Просвјета*, VII/1896, III, 129.

¹²⁾ *Ibidem*, 130.

¹³⁾ *Ibid.*

¹⁴⁾ *Ibid.*

¹⁵⁾ *Ibid.*

^{15а)} Н. Angell Gjennem Montenegro paa ski. Kristiania 1895; *mall in* 8° 127.

¹⁶⁾ Р. Ц.: Прилози за библиографију Црне Горе у прошлој 1895. години. — *Просвјета*, VII/1896, III, 131.

¹⁷⁾ *Ib.*

Да је одиста још тада Ровински добро знао црногорске прилике и литературу написану о Црној Гори на страним језицима, говори и приказ Кокелове књиге¹⁸⁾, с картом у размјеру 1:400.000.

Послије навођења података за ову библиографску јединицу Ровински вели да су свршетком XVIII и почетком XIX вијека најприје се почели упознавати Французи са Црном Гором. Познати су њему записи и путописи маршала Мармона и Вијале д Сомјера, који су послужили као солидан извор каснијим списатељима што су са симпатијама писали о Црној Гори. Спомиње их он овим редосљедом: Wilkinson (1848), Фрилеј и Влаховић (1875), Cyrille (1876), Сурприен Роберт (1844), Ami Boué, Malte Brun (1856), Chapin et Ubcini (1856), Н. Нецкуард (1855, 59, 61), Lejean (1860), Beaumont (1861), Marmier, Lenormant (1866), Delarue (1862), Boulogne (1869), Yriarte (1847, 78), Maton (1881).

За разлику од претходних, дјело Кокела Ровински назива великим дјелом, јер „даје нам потпуну историју од почетка Црне Горе и до најновијег доба, свршавајући берлинским уговором“. Дјело Кокела на систематичан начин обухвата не само период Балшића и Црнојевића, већ расправља и о свима митрополитима до Петровића а, разумије се, и о самим Петровићима. Иако „ваистину за људе, који су се занимали историјом Црне Горе специјално, у свему томе нема ништа ново, а наћи ће се и доста погрешака“ за читаоце „неспесијалисте из страног свијета то може служити, као најпунија историја, написана при томе лијепо и занимљиво, а сувише с великом симпатијом спрема предмету“¹⁹⁾. Критичар посебно указује на поједине веома садржајне одјељке Кокелове књиге (на примјер владавину књаза Данила, за коју каже да је „најзанимљивији дио“ са 170 страница). И за потоњи одјељак — период црногорско-турских ратова 1876—78, каже да су „факти“ покупљени „у таквој количини и с таквом прецизношћу, да изгледа то, као какви мемоари човјека, који је сам у том рату судјеловао“, мада је познато да Кокел није био у Црној Гори, него је користио савремена издања, а можда и „какве нештампане изворе“ — претпоставља Ровински. Са садржајем овог одјељка Ровински упознаје прилично детаљно, пледирајући да се тај дио Кокелове књиге преведе²⁰⁾. Истина, Ровински не пропушта прилику, да поред позитивне рецензије у цјелини о Кокеловом дјелу, истакне да оно у научном погледу представља компилацију. Примјећује да се Кокел много ослањао на А. Андри-

¹⁸⁾ R. COQUELLE: Histoire du Monténégro et de Bosnie depuis les origines. Paris, 1895; in 8°, V, 490.

¹⁹⁾ Р. Ц.: Прилози за библиографију Црне Горе у прошлој 1895. *Просвјета* VII/1896, VI, 321.

²⁰⁾ *Ibid.*, 322.

ћа²¹⁾ и да је често цитирао С. Гопчевића²²⁾, а игнорисао је дјело Паића и Шерба²³⁾. Исто тако, запажа да *Историју* Димитрија Милаковића Кокел и није користио због непознавања српског језика, а, по свему судећи, није му био познат ни њезин превод Казначића на италијански језик. Хендикепираност због незнања српског језика код Кокела условила је и низ материјалних грешака на које конкретно указује Ровински, подвргавајући његово дјело научној критици. Посебно му замјера на непознавању географије Црне Горе иако је дао карту у прилогу, на основу чијег је читања могао избјећи многе погрешке.

„Библиографију Црне Горе за 1895. годину“ Ровински наставља са објављивањем у истом часопису, у свескама од III до VII за 1898. годину. Прво се осврће на књигу Авелоа и Незиер-а, за коју каже да је посвећена књазу Николи од аутора који су као туристи пропутовали споменуте крајеве, и још Хрватску, и своје импресије без неких научних претензија саопштавају својим сународницима, не упуштајући се у политику, историографију и етнографију, иако су се, по оцјени Ровинског, „за то припремали упознајући се са литературом предмета“. Књига је, по ријечима приказивача, написана „живо и занимљиво“, а истовремено снабдијевена фактографијом, сценама и сликама из народног живота, лијепо илустрована. Ровински након давања прегледа садржаја свих осам поглавља у споменутој књизи, сматра да је књига по квалитету изнад оне Иријартове из 1878. године²⁵⁾, иако садржи и погрешака материјалне природе, што треба приписати „незнању језика“ двојице аутора.

Иза библиографске обраде поменутих странаца, Ровински прелази на домаће писце. Наглашава да је од њих највећи број писао о владици Раду и његовом стваралаштву: Љуба Ненадовић, Милорад Медаковић, Светислав Вуловић, Лазо Томановић, Стјепан Митров Љубиша, Нићифор Дучић, Ватрослав Јагић, Стојан Новаковић, Милан Решетар и други као и руски научници П. А. Лавров и П. А. Ровински. Сва литература о Његошу и његовом литерарном раду, особито „Горском вијенцу“, показује, како истиче Ровински, „од каквог великог значаја су његова дјела, у којима сви виде нешто самостално и значајно“ осим Керубинч Шегвића, који то оспорава у својој студији:

²¹⁾ A. Andrić: *Geschichte des Fürstenthums Montenegro. Von der ältesten Zeit bis zum Jahre 1852.* Wien, 1853.

²²⁾ SP. GOPČEVIĆ: *Geschichte von Montenegro, u knjizi „Montenegro und die Montenegriner“.* Leipzig 1877, 8°, X, 1914.

²³⁾ Paić u. Scherb: *Černagora, Eine umfassende Schilderung des Landes und der Bewohner von Černagora (Montenegro) in topographischer, statistischer, naturwissenschaftlicher, staatlicher, geschichtlicher und militärischer Beziehung...* 2. Aufl. Agram 1851.

²⁴⁾ H. Avélot et J. de la Nézière: *Monténégro, Bosnie, Herzégovine.* Paris, 1895; in 8°, 248.

²⁵⁾ S. Yriarte: *Les bords de L'Adriatique et le Monténégro.* Paris, 1878.

„Руски елементи у Горском Вијенцу“, Загреб 1895; in 8°, стр. 3—36“, објављеној у Програму Ц. К. Државне Велике Гимназије у Котору за школску г. 1894—95. К. Шегвић је компаративном „анализом“ дошао, наводно, до закључка да Његошев „Горски вијенац“ није оригинално дјело, већ га је пјесник спјевао под разним утицајима, те да су — говори он, сва Његошева дјела пуке позајмице и имитације руских пјесника (Пушкина, Гогоља, Љермонтова, Крилова и др.). Ровински Шегвићеве измишљотине категорички оповргава, тврдећи да не може ни бити ријечи о томе да је Његош имитирао руске писце. За Шегвића каже да он „нема ни појма о томе, што цитира“ са руских извора; изражавајући право чуђење како је Которска гимназија могла допустити „овакву бесмислицу на страницама свога издања“²⁶⁾.

Ево још једног примјера научне библиографске обраде једног чланка у периодичној публикацији. Послије библиографског записа (описа) јединице:

Ђорђе СТРАТИМИРОВИЋ — О Балшићима (Годишњ. Н. Чуп. књ. XV, 1895. г., стр. 173—205).

Ровински даје једну читаву малу рецензију. Послије изношења мишљења, на самом почетку, да овај чланак представља важан прилог за расвјетљавање историје Балшића, прокоментаришао је шта су други научници мислили (Ч. Мијатовић, Ф. Ленорман, Ф. Миклошић) о поријеклу ове зетске династије. Коментаришући садржај Стратимировићевог чланка, Ровински показује изванредно познавање историјске литературе и извора. То је очито приликом расправљања о грбу Балшића, о њиховој генеалогiji, резиденцијалном мјесту и сл. Када је то потребно реплицира он са Стратимировићем, наводећи мишљења Мавра Орбинија, Скороја и Ленормана. Не слаже се он са Стратимировићем да је „жупанска столица“ Балшића била у Брчелима (Црмница), јер он (Ровински) није тамо запазио никаквих археолошких и других трагова („каких великих грађевина“), а није било „ни простора за престоницу зетских господара“; сматра да су тамо могли „живјети само привремено, крај ондашњег манастира, филијала св. Николе Врањинског, гдје је једно вријеме била столица зетске митрополије“²⁷⁾. Иначе, Ровински констатује да су Балшићи столовали у Улцињу; тамо им је била пријестоница, у граду у којему „се и сада виде велике грађевине“ и додаје „тамо је била и ковница новца“²⁸⁾. На крају, упозорава Ровински на потребу критичког коришћења „савремених факата и свједочанстава“, што ће рећи историјских извора и литературе. Напомиње при том да све његове примједбе

²⁶⁾ X: Прилози библиографији Црне Горе за 1895. год. *Просвјета*, IX/1898, V, 352.

²⁷⁾ Ibidem, VI, 398.

²⁸⁾ Ibid.

упућене Стратимировићу „николико не смањују вриједност [његовога] лијепога чланка“²⁹⁾.

Напокон, да наведемо и библиографски запис са анотацијом што је Ровински дао уз потоњу библиографску јединицу објављену у цетињском часопису:

А. Александровъ: Петръ I Петровичъ, владика-митрополитъ черногорский. Его посвящение во епископа и сказанное имъ послѣ этого слово. Казань, 1895, in 8°, 17.

„То је плод истраживања, која је чинио г. професор у својим путовањима, имајући у погледу Црну Гору, гдје њега познају као врућег учесника у прослави Ободске штампарије. Колико је мала ова брошурица, она садржи неколико важних докумената за историју влад. св. Петра.

Бивши у Сријемским Карловцима г. А. Александров извадио је из архива митрополије ове документе: 1., извод из протокола о именовању архимандрита Петра Петровића епископом; 2., споменуто више његово слово (бесједа) и 3., извјештеније црногорског общества о свршеном посвећењу.

Бивши у Сарајеву, г. проф. А. Александров извадио је из архива ондашњег Земалског музеја писмо карловачког митрополита Моисија Путника црногорском губернатору Јовану Радоњићу. Из овога се писма види, да путујући из Беча у Карловце на самој граници Карловачког хатара архим. П. П. имао је несрећу сломити руку и с тога у ишчекивању његовог оздрављења затрајало је посвећење за епископа.

И на овоме морамо казати спаситељу хвала!“

•

Као што се види, библиографски метод П. А. Ровинског је веома интересантан. Није то уобичајени библиографски попис штампаних дјела, по унапријед утврђеним схемама и стандардима. То је знатно виши ниво, критички осврт на објављена дјела. А то је, свакако, најтежи и најсложенији облик библиографисања. Такав свој начин библиографске обраде Ровински ће наставити и доцније. Објављиваће он и у цетињском часопису *Књижевни лист* за 1902. годину, у којему ће саопштити карактеристичну библиографску колекцију радова о „Његошу“ под насловом „Владика црногорски Петар II по одзивима странијех писаца“³⁰⁾. По истој методологији, као и у часопису *Просвјета*, обрадиће Ровински библиографски, и студијски, још пет-шест аутора³¹⁾. (Bartolomeo Biasoletto, Wilhelm Ebel, J. Gardner Wilkinson, I. G. Kohl, X. Marmier, A. H. Попов). Стога ћемо и навести све примјере.

²⁹⁾ Гл. VII, 449.

³⁰⁾ РОВИНСКИ, П[авел Аполонович]: Владика црногорски Петар II по одзивима странијех писаца. — *Књижевни лист* [Цетиње], II/1902, 3, 53—57; 4, 85—88; 5, 116—121; 6, 150—155; 9—10, 221—226.

³¹⁾ Bartolomeo Biasoletto, Wilhelm Ebel, J. Gardner Wilkinson. I. G. Kohl, Xavier Marmier, Aleksandar Popov.

Након уводног текста у којему с познавањем говори о Његошу, о условима друштвено-политичким у којима је живио и стварао и кратког дотицања које су његове државничке заслуге, позивајући се на главнију литературу као што је: В. Врчевић, *Огранци за историју Црне Горе* (Дубров. 1870. и 1871. г.); В. М. Медаковић, *П. П. Његош послѣдњи влад. црног.* 1882; Љ. Ненадовић, књиге св. II 1881. г. и IV — 1882; С. Вуловић, *Петар II Петровић Његош песник српски* (Годишњ. Н, Чуп. 1877); П. А. Лавровъ, *Петръ II Петровичъ Нѣгошъ* (1887), П. Ровинский, *Петръ II Петровичъ Нѣгошъ*, Спб. (1889); Л. Томановић и др. и навођења једног веома карактеристичног писма Његошевог руском конзулу Јеремији Гагићу у Дубровнику, П. А. Ровински истиче да је „Цетињски пустињак“ обраћао на себе пажњу многих европских писаца који су у својим дјелима оставили нам у наслеђе драгоцене податке о владици-пјеснику, филозофу и државнику. Амбиција је Ровинског била, како сам истиче, да, користећи се поменутом литературом да потпунију и боље освијетљену слику и карактер владике Рада „неприпознатог потпуно у својој отаџбини од својих сувременика“³²). Из тих разлога је критички дао описе Његоша, и његова времена, по писању горенаведених иностранца.

Пођимо редом.

Први високи гост Његошев био је саксонски краљ Фридрих Аугуст, који га је посјетио у његовом резиденцијалном мјесту Цетињу, у Биљарди 1838. године. Пут саксонског краља описао је др Бартоломео Биазолето. Ево како је Ровински забиљежио ту (Биазолетову) библиографску јединицу и шта је о њој коментарисао:

Relazione del viaggio fatto nella primavera dell' anno 1838 dalla Maestà del Re Federico Augusto di Sassonia nell' Istria, Dalmazia e Montenegro del Dottore Bartolomeo Biasoletto, membro di più società accademiche. Trieste, 1841. Presso H. F. Favarger, librajo. Tipografia Weis, in 8°, 264.

На Црну Гору се односе стр. 76—118. Књига је ова украшена сликом краљевом и владике Рада.

Пошто је дао овако потпун библиографски запис са анотацијом Ровински прелази на критичку интерпретацију самог дјела.

Ровински своју критичку анализу Биазолетовог дјела почиње описом слике владике Рада, за коју каже да је „цртао М. Stobl, а резао на камену Linassi“. Затим панорамског снимка Цетиња, са културно-историјским споменицима. Пошто је упозорио да су неки дјелови Биазолетове књиге, из италијанског часописа „La Vita Italiana“, превођени и објављивани у *Гласу Црногорца* (бр. 4 и 5), Ровински коментарише и преводи најкарактеристичније фраг-

³²) П. РОВИНСКИ: *op. cit.* 3, 57.

менте, као, на примјер, о сусрету саксонског краља и његове свите са црногорским владиком-господаром и његовом пратњом на црногорској граници; опис Његошеве физичке љепоте и људи око њега (персонал); о Његошовом учитељу француског језика Жому и његовој супрузи; о ентеријеру Биљарде, Сенатске куће, Табље, Његошеве штампарије, што Биазолето потанко описује. Не пропушта Ровински да истакне ни истраживачке мотиве експедиције саксанског краља (истраживања црногорске флоре). Тако, дакле, информација Ровинског о Биазолетовој књизи превазилази уобичајену биљешку; представља она цјеловит приказ у његовом стилу.

Ево како је представио јавности књигу Виљема Ебела. Ту библиографску јединицу, њен опис и анотацију дао је на сљедећи начин:

Zwölf Tage auf Montenegro, beschrieben von D-r Wilhelm Ebel, Privatdocent an der Uneversität zu Königsberg Erstes Heft Reisebericht. Nebst einer Ansicht von Cettigne der Residenz des Vladika von Montenegro. Königsberg, 1842. Verlag von J. N. Bon, 8°, IV+135.

(Дванаест дана у Црној Гори).

Друга свеска овога дјела изашла је 1844, године IV+176+XXXIX и садржи у себи ботанику са четири таблице слика различитих биљака. Ми ћемо се зауставити само на првој свесци.

Ево како се Ровински „зауставља“ на тој свесци. На почетку истиче да је циљ Ебелових путовања био — ботаничка истраживања по Далмацији. Стицајем случајних околности стигао је и у Црну Гору. Заправо, када је 8. маја 1841. стигао у Трст гдје се састао с Биазолетом, добио је налог од предсједника магистрата да отпутује у Котор због неких сукоба између Црногораца и Паштровића, заједно са бароном Шалером и руским дипломатом Чевкином. Успут се Ебел упознао са Вуком Караџићем, који је био кренуо по други пут у Црну Гору. У Сплиту се упознао са Франческом Петером, који је 1832. написао један рад о Црној Гори³³). Од Котора до Цетиња пратили су их Петрарка Шкаљар и Шпиро Мартиновић. Одсјели су у „локанду“ Ђорђа Петровића, предсједника Сената, који је издавао кућу „под ћирију“. Ебел је подробно описао кафану у којој је одсио, затим Цетињски манастир и друге ондашње малобројне објекте Цетиња. Ровински се, међутим, посебно задржао на Ебеловом опису Његоша, преведећи га и у виду цитата објављујући га. Такође описује и његов пут у Црмницу, (у Брчеле и Лимљане) и задржава се посебно на Ебеловим описима Врањине и Лесендра, оновремених острва у Скадарском језеру, при чему се чуди да није ни споменуо Врањински манастир (sic!). Свој преглед Ебелове књиге Ровински

³³) F. Petter: Skizze von Montenegro. — Taschenbuch zur Verbreitung geographischer Kenntnisse 10 (1832), S. 235—275..

завршава описима Црногораца и Црногорки, које је овај странац дао на веома занимљив начин, изванредно уочавајући њихове карактеристичне физиономске црте и карактерне особине.

На сличан начин Ровински представља и Вилкинсона, енглеског писца неколико дјела о Египћанима, о њиховом животу и обичајима, религији и агрикултури, писаних на основу проучавања хијероглифа, скулптурних остатака и других извора и властитих опсервација. Вилкинсон је путовао по Далмацији и Црној Гори 1844. године и написао дјело, које је с енглеског оригинала убрзо преведено и на њемачки језик³⁴). Библиографску јединицу је, међутим, описао у оригиналу³⁵). У опису књиге Ровински казује које се странице Вилкинсоновог дјела односе на Црну Гору и Херцеговину (I том: 221—297 стр., II том: 1—48; а о Херцеговини II том: 48—132 стр.). Након тумачења илустративног материјала (два портрета Његошева и карта Црне Горе), Ровински истиче да је енглески писац у своју књигу, поред личних посматрања и утисака, унио доста грађе из литературе, цитирајући нарочито Вијалу д Сомјера и аустријског Њемца Петера. Ровински се негативно изражава о изворима из литературе које је користио Вилкинсон с разлога што су се они користили информацијама из друге и треће руке. Али Вилкинсон као човјек од науке и високе наобразбе, све што узима од других, подвргава критици — закључује Павел Аполонович, и додаје „Он се не само не даје завести од другијех, него подвргава критици и оно, што је сам видио и искусио“³⁶). Такав свој суд Ровински доказује на примјерима. Истиче и још једну карактеристичну црту код Вилкинсона, која уједно и препоручује његово дјело, а то је максимална пажња и савјесност. Више пута је он изражавао бојазан због непознавања српскохрватског језика. Ровински посебну пажњу посвећује оним дјеловима Вилкинсонове књиге који се односе на Његоша, на његову спољашњост и владарску улогу. . .

И све остале библиографске јединице дате солидним записом, представљају у маломе расправе о дјелима о којима Ровински саопштава.

I. G. Kohl: *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*. Dresden 1851, mali 8° I Th. XXIV+468; II Th. XIV+567.

На Црну Гору се односи Th. II, стр. 269—369.

Кол је многе крајеве Европе пропутовао. Напосљетку је обишао и Црну Гору љети 1850. године. Поред описа физичких

³⁴) [Lindau]: *Nach Sir J. Gardner Wilkinson bearbeitet von Wilhelm Adolf Lindau*. 2. B. Leipzig 1849; 8° I B X+298, 2, B—352.

³⁵) J. Gardner Wilkinson: *Dalmatien a Montenegro: with a journey to Mostar in Herzegovina, a remarks on the Slavonic nations, the history of Dalmatia a Regusa, the Uskoks etc.*, 2. T. V. London 1848.

³⁶) *Ibidem*, 6, 1151.

и духовних својстава Његоша, Кол је посебну пажњу обраћао више пута на његов скромни живот који се огледао „у сасвим простом намјештају његовог стана; узимајући то уједно са његовим понашањем према људима који га окружују, и према осталом народу...“³⁷⁾ Ровински у својим тумачењима Кола обраћа пажњу на оне стране у којима он говори о хуманитарним и реформаторским дјелатностима Његошевим, о његовој спољној политици, итд. Кол се посебно задржава на Његошевом укидању ружног обичаја киданања турских глава и истицања њиховог, као трофеја на Табљи, те уопште хуманијем поступању према заробљеницима у односу на раније понашање Црногораца према заробљеним Турцима. Говори и о црногорском пјесништву, истичући да народне пјесме немају мелодије, али да им је садржај испуњен хероизмом, да попут Хомерових рапсодија, представљају собом неку цјелину³⁸⁾. Посебно се задржао на положају жена у Црној Гори...

Ровински приликом обраде Мармиеа уноси анотацију у којој истиче да се текст о Црној Гори налази у II тому, између 88 и 413. стр.³⁹⁾ Затим у уводним напоменама констатује да је после Вијалиног путописа о Црној Гори услиједило и капитално дјело из пера Ами Буе⁴⁰⁾ и такође вриједно дјело Сиприана Робера⁴¹⁾. Затим, преводи поједине цитате из Мармијеова рада поглавито оне који се односе на владику Рада и догађаје у којима је учествовао, вријеме у којему је живио.

А. Н. Поповъ: Путешествие въ Черногорию. Спб. 1847, 8^о, XVIII+306.

Ровински користи ову библиографску јединицу да укаже и на друге руске ауторе који су са симпатијама писали о Црној Гори (Ј. П. Поваљевски, В. И. Григорович и др.), посебно се задржавајући на саму књигу Попова, „која је у своје вријеме представљала најбољи опис Црне Горе — тврди он, и додаје да „Одсјек о правним обичајима у тој књизи није изгубио значај ни за данашње вријеме“⁴²⁾. Уз превођење и цитирање појединих пасуса, Ровински закључује да је Попов дао критичку оцјену нових Његошевих „уредаба, које је он започео у Црној Гори“. Са овом књигом и коментаром о њој Ровински је завршио своје „изводе

³⁷⁾ Ibid., IX и X, 221.

³⁸⁾ Ibid., 222.

³⁹⁾ X. Marmier: *Lettre sur l'Adriatique et Monténégro*. Paris. 1854, 8^о, 2 vol.

⁴⁰⁾ Ani Bauè: *La Turquie d' Europe*, Paris, 1840.

⁴¹⁾ Cyprien Robert: *Les Slaves de Turquie. Serbes, Monténégrines, Bosniaques, Albanais et Bulgares. Leur ressources et leur progrès*, I, Paris, p. 169—208.

⁴²⁾ П. А. РОВИНСКИ, ср. cit., 225.

из дјела страних писаца“, наглашавајући да их има још познатих, као што су Штиглиц, Патон, Карара и други, чија дјела није обухватио.

*
* * *

Као што се види из наведених примјера библиографске обраде појединих књига о Црној Гори, Ровински је веома савјесно и критички пратио и припремао библиографију Црне Горе. Тај корисни, за културу и науку насушни рад, Ровински је наставио и после одласка из Црне Горе. О томе смо се недавно увјерили приликом студијског боравка у Лењинграду, у времену од 13. до 20. октобра 1985. године.

Познато нам је било да се рукопис П. А. Ровинског, који је намјеравао да објави као посљедњу књигу своје вишетомне монографије о Црној Гори, чува у Архиву Академије наука Совјетског савеза у Лењинграду. Сигниран је као Фонд 123; опис 1, 2 № 66 и 67.

Рукопис се састоји из двије свеске (фасцикле). Први дио, опсега 435 нумерисаних листова (рачунајући и оне накнадно уметнуте листиће малог формата, које је аутор допуњавао), садржи библиографски преглед литературе о Црној Гори писане ћириличким писмом, на три језика: српскохрватском, руском и бугарском. Обухвата око 500 библиографских јединица од 287 аутора.

Други дио, фасцикла № 67, је такође азбучни преглед литературе о Црној Гори латиницом, на језицима: енглеском, италијанском, њемачком, француском, чешком, пољском и српскохрватском. Свеска с прилогом посебних библиографских додатака има 406 листова. Садржи преко 650 библиографских јединица од близу 600 аутора.

Библиографска дескрипција П. А. Ровинског је сасвим коректна и на нивоу је најбољих библиографских остварења његова времена, а то значи с краја XIX и почетка XX вијека. Штавише она представља, по нашем мишљењу, најбољу аналитичку, односно критичку библиографију и не само свога времена. То је, дакле, највиши могући степен библиографије.

У манускрипту Ровинског библиографске јединице су сређене азбучним редом. Формирао је одредницу на тај начин што је за дјела индивидуалних аутора наводио презиме и иницијал имена уколико га није знао дешифровати. Уколико је име аутора накнадно разријешено, уносио га је поред иницијала у малу заграду. За анонимна дјела одредница му је наслов књиге. У опису даје наслов публикације, мјесто и вријеме графичке израде, формат и опсег. Затим наводи садржај. . . Тако дакле, када је ријеч о књигама, Ровински досљедно примјењује принцип би-

блиографске дескрипције. Уз библиографску јединицу даје неопходну анотацију. Често у библиографској напомени анализира садржину описане публикације. По правилу, уз преглед садржаја, даје и критички суд о дајој библиографској јединици.

Значи, истовјетан библиографски поступак П. А. Ровински практикује и у својем манускрипту библиографије о Црној Гори, као што је то чинио приликом обраде библиографске грађе у два раније споменута цетињска часописа.

Рукопис Ровинског у ствари спада у тип завичајних, селективних библиографија. Обухватио је поглавито штампану књижну грађу, и то: књиге, брошуре, сепарате и важније чланке из часописа, зборника, календара и централних листова. Обухваћене библиографске јединице се односе на литературу која је објављена у Црној Гори и ван њезиних граница на поменутиим језицима.

У случају библиографског описа чланака није увијек и у потпуности досљедан. Иако су му познати, као што смо видјели, основни елементи библиографске дескрипције и за чланке, он уноси, поред презимена и имена аутора чланка, његов наслов и назив периодичне публикације, годину и број или свеску. Ријетко наводи мјесто излагања периодике, а често му недостају и стране на којима се налази чланак. Но, најчешће, међутим, поред већине таквих библиографских јединица, стоји ауторова ознака Д, што би значило да ће он, Ровински, накнадним истраживањима употпунити такву јединицу неопходним подацима — елементима библиографског описа. Очито, такве је јединице Ровински преузимао из секундарних извора, скривених библиографија итд. и сматрао их непотпуним. Стога је низ таквих листића, са ознаком „Д“, након прибављања података по виђењу („de visu“), надопуњавао, то јест комплетирао библиографску јединицу. На основу овога може се извести закључак да Ровински није успио да заврши сва истраживања на свом рукопису и уобличи га за штампу.

Анализирајући библиографски рукопис Павла Ровинског намеће се сам по себи закључак да је он био врстан познавалац готово васколике науке о Црној Гори. Отуда и библиографска грађа коју је истраживао и проучавао представља драгоцену аналитичку и критичку библиографију, која, на жалост, није угледала свијет стога што ју аутор није и дефинитивно довршио и припремио за штампу. Да оваква оцјена стоји, могу илустровати неколико карактеристичних примјера његовог библиографског описа, које смо успјели да испишемо из његовог, узгред буди речено, прилично нечитљивог рукописа писаног старим руским правописом.

Примјера ради наводимо неколико библиографских записа о књигама А. Александрова, М. Бацковића, Ј. Рогановића, И. Руварца, А. Качић-Миошића.

АЛЕКСАНДРОВЪ, А.

Петеръ I Петровичъ, владика-митрополитъ черногорскій. Его посвященіе во епископа и сказаное имъ послѣ этого слова. Казань 1895. Типо-литогр. Импер. Казан. Университета. 8^о, 17.

Маленькая брошюрка заключаетъ въ себѣ очень важные документы извлеченные из архива Карловоцкой митрополии:

1. выписка изъ протокола о нарѣченію архим. Петра Петровича [ар]епископа;

2. упомехнутаѣвшіе слово; из извещеніе черногорского общества о свершившемся посвященіи. Сверхъ того извлеченное из архива Земскаго музея от Саревъ письмо митроп. карлов. Моисея Путника губернатору черног. Јовану Радоничу изъ которого видно, что путешествуя отъ Вѣни въ Карловцы, Петръ Петровичъ на самой границѣ „Карловачкого хатари“ имѣлъ несчастье сломить руку, и потому въ ожиданія излѣченія замедлить его посвещеніе.

Кнѣз Арвенить, драмен чин од Николе I.

(Изв. из „Учен. записки Каз. Унив.“ 1895, 14, 8^о).

— (проф. славистике въ Казанск. Университета): Ко Адретическому морю въ Черногорію, на торжество 14-го іюля 1893 г. Казань, 8^о, 46.

[слиједи садржај публикације нечитко!]

— По поводу перехода въ католичество кнежни Елены Черногорской. Казань 1896, 8^о, 25.

(оттискъ изъ жѣрнала „Православ. Сабеседникъ“).

БАЦКОВИЋ, Марко М.

Црна Гора при крају деветнаестог вијека. — Где издана неизвестно; полагаютъ въ типографіи Пера Тодоровича въ Смилевъ; 1894, 8^о, 92.

Увод (1 листокъ); Подјела Црне Горе на спахилуке (1—14); Тирјанство у Црној Гори (14—51); III Спољни односи Црне Горе (51—86); Додатак (86—89); возваніе (89—92).

РОГАНОВИЧЪ Јованъ П. — ЧЕРНОГОРСКИЙ ТЕОКРАТИЗМЪ
1496—1851

Казанъ, 1899, 8^о, 96

Это направлено противъ соч[инения] И. Руварца „Montenegro“, старающагося доказать, что въ продолженіи означеннаго периода времени не была самостоятельной, а еѣ владика не пользовались светскою властью, а только духовною. Доказательства противнаго у автора большого частью теоретического ха-

рактера; а факты берётъ онъ изъ тогоже сочиненія Руварца и только даетъ имъ иное толкованіе и прибегаетъ иногда къ натяжкамъ, ошибочно видить государство и государственность въ безгосударственномъ состояніи Черногоріи и другихъ соединенныхъ съ нею паменъ того времени.

РУВАРАЦ ИЛАРИОН, АРХИМАНДРИТ, академик

— Montenegrina — прилошци историји Црне Горе. Сремски Карловци, 1898, 8^о, 272

Отецъ Иларіонъ Руварацъ посветивъ всего себя изученію исторіи своего народа, главнымъ образомъ занялся источниками, на основаніи которыхъ пишется исторія и въ этомъ отношеніи имѣлъ свѣдѣнія, какими мало кто обладалъ. Это и побуждало его, а въ тоже время и давало ему возможность проверить ихъ сочиненія въ этой области, критиковать ихъ и бить, такъ сказать, стражемъ исторической истинны. Поэтому больша часть сочиненій вызиваются сочиненіями другихъ. Или же онъ самостоятельно принимаются за объясненіе отдѣльныхъ эпизодовъ, частныхъ вопросовъ, касающихся историческихъ личностей и радостей недостаточно объясненныхъ въ другихъ сочиненіяхъ. Такимъ образомъ мы находимъ у него критику въ смыслѣ опроверженіи того или другого мненія, иногда усвоеннаго веѣми, основаннаго на фактахъ, которые онъ извлекаетъ изъ массы всегда имеющагося у него запаса, онюгда совершенно новыхъ или мало известныхъ и очень мелкихъ, по имеющихся значеніе въ решеніи извѣстнаго вопроса. И такъ у него большею частью политическій, вызивающій возраженія, которые [...] опять таки ихъ еще болшему суженію вопроса.

В этомъ радъ всѣ его статьи, касающіяся исторіи Черногоріи.

Относитебно первой статьи его мы сейчасъ указали, въ чемъ заключается ея значеніе. Статьею о черногорскихъ монастыряхъ, которія заставило насъ измѣнить свой взглядъ, установившіяся на основаніи общепринятаго мнѣнія объ томъ, что въ Комскомъ монастырѣ похороненъ Стефанъ Черноевичъ (въ дѣйствительности это Лъшь Черноевичъ), и кое-что въ другихъ случаяхъ. Статья о Цетинскъой типографіи вызвала возраженіе г. І. Томановича (Прославна Споменница Ободске штампарије, стр. 272—79). Его „Montenegrina“ съ одной стороны нашли себю подере (Томић Ј.: Црнојевићи и Црна Гора) и еще больше вызвали возраженій главнымі образомъ Томановича, которіе мы указиваемъ ниже. Если у него есть недостатокъ въ томъ, что онъ иногда фактамъ мелкимъ и случайнымъ придаетъ значеніе слишкомъ широкое и общее, непринимая въ соображеніе, на сколько они должжны были оказать вліяніе на историческую жизнь народа или-же могли остаться безъ результатовъ; то во всякомъ случаю заслуживаетъ уваженія постановка на рѣшеніе вопросовъ, которые правду сказать бывають иногда, бывають сданные въ архивъ безъ достаточнаго боле глубокаго ихъ изследованія. Его критика въ особенности бичуетъ склонность писателей къ преувеличеніямъ, патристическимъ увлеченіямъ, и слишкомъ легкому отношенію къ наукъ и полонительнымъ фактамъ. Есть и у него приувеличенія въ духъ сектицизма и отрицанія, въ следствіе чего являється иногда какъ би искусственнй тенденциознй подборъ фактовъ съ предезятаго целью вызвать сомнѣніе а не вывести на путь положительной истинны. Но все это искупается приведеніемъ массы фактовъ и справокъ содокументами, поистинь обогащающихъ историческую науку, и потому съ нимъ долженъ спра-

влятсѧ всѧкїи, кто хочеть писатъ о черногорской исторїи и безъ него не можеть обойтись бѹдѹщїи исследователь.

КАСИЋ-МИОШИЋ, О. Andrija

Razgovor ugodni naroda slovinskoga, sa tumačenjem manje poznatih riječi. IV, sa 47 originalnih slika urešeno izdanje. Slike risao V. Androe. Tisak i naklada knjižare Lavosl. Hartmana, 1893. U 8-ni, str. 368.

Объ изданїяхъ въ его см. нашу кн. „Черногорїя“, т. II, ч. 3, стр. 258).

Као што се види, Ровински упућује на своју књигу, у којој наводи литературу о овом „словинском пјеснику“ (Дан. А. Живаљевића) и апострофира да је његова књига доживјела 24 латиничка издања (прво није му познато, а друго: 1753) и три ћирилична (најстарије: 1818).

Навешћемо и један примјер преведеног дјела:

ПОВОДОМ ЦРНОГОРСКОГА ГРАЂАНСКОГА ЗАКОНИКА — неколико ријечи о начелима и методу усвојеним при изради. — Писмо једноме непријатељу. — Превео Н. Дучић, архимандрит. (Прештампано из „Браника“). У Биограду 1888, in 8°, 20.

Што се тиче библиографског описа чланака и прилога у периодичним публикацијама, као што смо већ истакли, П. Ровински није био довољно исцрпан и потпун. То ћемо показати на два-три примјера из његовог ћириличког дијела библиографије. Навешћемо његов библиографски запис расправе Светислава Вуловића, који је својевремено покренуо „једно литерарно питање“ о томе чији је спјев „Смрт Смаил-аге Ченгића“ — Његошев или Мажуранићев — и тиме изазвао жучне полемике, па и унио заблуду у историју књижевности, која се и до дана-данашњег протеже у народу. Ево како је то библиографски обрадио Ровински:

ВУЛОВИЋ, Светислав

Његуш и Мажуранић — једно литерарно питање („Отаџбина“, год. 31. књ. 5, св. 17, Београд 1880).

— И опет Његуш и Мажуранић („Преодница“ № 3 '1884. Штампана и у Годиш. Николе Чупића.

— Петар Петровић Његуш — песник српски (1813—1851) — Годишњ. Н. Чупића, I год. Београд 1877, стр. 310—47.

— Његуш и Мажуранић. Ово литерарно питање 1877. г. стр. 310—347. „Он и Бранко сѹвременници и ортаџи у основи као творџи данашњег песничког правџа“ (стр. 330). Има нешто чиме је Његуш јачи од Бранка. Он је познатији, јер је за свакога. Он је за стара и за млада; стара разгаљује, а млада крепи. У Србији, на пример, нема писмена човека који је штошта читао, да не зна за Његуша и да не зна по нешто од њега на памет. Бранко је песник младости, песник весеља њена или туге“ (стр. 334—35). Његушев „Горски Вијенаџ“ је лирска Илијада српска. У њему није опевана судбина, али сѹ опевани срџе српско и душа. Сви осећаји једног избранога народа, фине мисли о свету и друштву и њиховим појавама, ћуди, крепости и слабости — ту сѹ. Почевши од јунаштва, највећега идола слободнога народа, па до ситних свакидашњих идеја — све

је добило реч“ (стр. 336). „Горски вијенац“ је низ бисера, који ти се никад не може досадити гледати. То су свете бројанице песничке, за тренутке кад се душа поезијом осами. Свако је зрио свето, и свако је од чудотворног дрвета животог народног (347).

БОРОЦКИ, Венијамин, геромонах
Црногорци и њихови сусједи. Историчке цртице. („Сербскій лѣтописъ“ 1848, ч. 1)...

Д.

— Станак по Дубровачком законуку од 1272. г.

Въ это изъ „Liber statutorum civitatis Ragusii, compositus per egregium virum Marium Justinianum de Venetiis a, J. M. CCLXXII (Гласн. 1878, стр. 197—231.

Станак у Црној Гори до најновијега времена (стр. 224—228).

— О несложной сельской семьѣ у Сербовъ и Хорватовъ, 8^о, 38.

Оттискъ изъ Ж. М. Н. П. февр. 1885. г. То же самое, это на французкомъ языкъ и въ сербскомъ переводъ Акимовича.

БЈЕЛАНОВИЋ, Сава

Девет дана. Успомене с пута у Црну Гору. „Српски лист“ 1886, NN^о 20—29. Задар.

Д.

БОГИШИЋ, В.

Стручно називље у законима (Гл. Црн. 1877, NN^о 4, 5 и 6). Подлистак.

Неколико специфичних црногорских термина.

Види се из наведених примјера да је Ровински имао намјеру да провјерава и допуњава извјесне библиографске јединице, које није благовремено успио да комплетира. Недостаје му каткад мјесто издања и страна. А и скраћенице често употребљава приликом навођења назива за поједине серијске публикације (примјер Журнал министерства народног просвјашћенија и сл.).

На крају рукописа „Библиографија о Црној Гори“ налази се ауторов план садржаја „будуће књиге...“, који истовремено говори о веома прецизној предметној подјели библиографске грађе. Скица садржаја (de facto предметног регистра) изгледа овако:

I ОПШЦЕЕ ОПИСАНИЕ

(нпр. Дроссаръ — Черногорія 1877)

II ПУТЕШЕСТВИЈА

(нпр. Александровъ — По Адриат. морю 1895—96, Милићевић — из Београда на Цетиње 1880)

III ПРИРОДА ЧЕРНОГОРИИ

(нпр. Климатъ Цетиньи — Метеорологич. Вѣстн. 1895, Цвијић Ј. — Глечери Черног. Гласн. Акад. LVII)

- IV ИСТОРИЈА
  - 1 Документы
  - 2 Старие соч. — источн.
  - 3 Исторические новинке
  - 4 Отдельние историч.
- V ОПИСАНИЕ ОТДЕЛНЫХ МЕСТНОСТЕЙ
- VI ЭТНОГРАФ. И ИСТОР. КУЛТУРЫ
- VII ПЕРВОВЫЕ ОТНОШЕН.
- VIII СОВРЕМЕН. ПОЛОЖЕН.
- IX ПОЛИТИЧ.
- X БЕЛЕТРИСТИКА
- XI ПРОПОВЕДИ, РЕЧИ И ПОСЛАН.
- XII ЛИТЕРАТ. И БИБЛ.
- XIII ОТЗЫВИ И КРИТИКА
- XIV ПЕДАГОГИЧ. (ЛИТЕРАТУРА)
- XV ОБЩЕСЕРЬБСКОЕ
- [?] ЖУРНАЛИ

Сличан преглед садржаја, у ствари, предметни регистар Ровински је дао, са одступањима у свега два-три случаја, и на крају другог, латиничког дијела свога рукописа.

Очигледно је из свега изложеног да Ровинскоме није преостајало још много труда и времена, па да свој рукопис систематизује и редигује, те да га припреми за штампу. Смрт га је, међутим, уграбила и онемогућила на томе важном послу. Колики је значај придаван овоме рукопису за потребе црногорске културе и науке види се и по томе што је средином шездесетих година овог вијека др Нико Симов Мартиновић боравио у Лењинграду годину дана с циљем да проучи манускрипт Павела Ровинског, да га приреди за штампу, као и да напише монографију о овом изузетно заслужном научном посленику за културну историју Црне Горе. На жалост, смрт је и њега у томе подухвату претекла.

Мора се истаћи да библиографски рад П. А. Ровинског о Црној Гори, и поред свих недостатака, може се узети као образац и најбољи примјер критичке библиографије. Иако његов рад није доведен до краја ни у истраживачком поступку, а ни у техничком погледу, чини се да би се он могао објавити као библиографска грађа ретроспективне библиографије Црне Горе, разумије се, последице одређених мањих допуна, рецензентских и редакторских интервенција; израде неопходних регистара, што би све заједно допринијело њезиној употребљивости у научне и друге сврхе.

О библиографском раду П. Ровинског готово досад и није писано, изузев што је у предговору књиге „Ровински о Његошу“ (Цетиње, 1967) др Нико С. Мартиновић, између осталог, казао и ово: „Његов рад на библиографији о Црној Гори је користан за науку једнако као и његова остала дјела. Његова библиографија није обичан библиографски попис штампаних дјела о Црној Гори,

него критички осврт на та дјела. У критичком осврту, Ровински је, досљедно савјестан и педантан као и у другим расправама⁴³). Остаје нам да се сложимо са таквом оцјеном. Треба томе још додати и то да рад П. Ровинског на библиографији Црне Горе представља значајан допринос проучавању њеног културног наслеђа. Има он пири значај за историју црногорске библиографије, боље рећи културно-историјску и библиографску вриједност.

Dr Dušan Martinović

P. A. ROVINSKI AND HIS BIBLIOGRAPHY WORK ON MONTENEGRO
— WITH 70 COMMEMORATIVE SERVICE —

Summary

Pavel Apolonovič Rovinski (born in Saratov in 1831 and died in Petrograd, in 1916), was a famous ethnographer and geographer of Slavic peoples. Being journalist and passionate traveller, he devoted himself, for more than thirty years, to the scientific and researching work about Montenegro. He made a complex study on Montenegro and wrote more about it than anyone else before or after him. Russian Academy of Science in Petrograd, published his voluminous and detailed work (Черногория въ ея прошломъ и настоящемъ) in three books and six volumes, on over 3.700 pages; (the first book was published in 1888, four volumes of the second book were published in 1897, 1901, 1905 and in 1909, and the third book was published in 1915). Rovinski was also a prominent scientific bibliographer. He did not succeed to finish entirely and to publish the last, fourth, volume of his vital work-Bibliography of Montenegro. Nowadays, this manuscript of his is kept in the Archive of the Academy of Science of USSR in Leningrad, (with library holdings call number of 123, description 1, 2 № 66 and 67).

P. A. Rovinski started his bibliography work on Montenegro as early as 1896. In that time, in monthly magazine „Prosvjeta” from Cetinje, he had been publishing his »Contributions to Montenegrin Bibliography for 1895” in installments. And in 1898, in the same magazine, he continued to publish allot of bibliography material.

Later on, he used to publish bibliography in „Literary newspaper” („Književni list”, in Cetinje 1902). He treated bibliography material acritically and conscientiously. It was not a mere and usual list of published works, according to already established scheme and standards.

It was much higher level of registration: a critical review on published works, which represented the most difficult and complex form of bibliography. The very method and approach he had used in above mentioned manuscript preparing, as well, which was found among his inheritance.

Manuscript of P. A. Rovinski consists of two volumes (files). The first one, with 435 pages, includes about 500 bibliography units from 287 authors in cirilic alphabet. The second one, (with 406 pages), contains a list of literature about Montenegro in latin, and has about 650 bibliography units, from almost 600 authors. The whole manuscript represents an important analytical and critical Montenegrin bibliography. It is a very useful scientific work, as well as the other works of Rovinski.

Certainly, this one has cultural and historical value. Because of that, it is of a great importancetoto prepare it and to publish it.

⁴³) Види др Нико С. Мартиновић: Његош у проучавању Павла Ровинског. — *Ип: Ровински о Његошу*, Цетиње 1967, 17—18.